

УДК 37.031-053.6(09)

Вікторія Ялліна,

викладач

Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

ОСОБИСТІТЬ ПІДЛІТКА У ВІТЧИЗНЯНИЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ.

У статті продемонстровано основні підходи до особистості підлітка в поглядах вітчизняних педагогів першої третини ХХ ст. П. Блонського, Г. Ващенко, А. Залкінда, П. Каптерева, Я. Чепіги та інших. Проаналізовано погляди вчених-педологів на центральні проблеми, пов'язані зі становленням особистості підлітка. Визначено роль учителя в процесі підготовки учнів до подальшої життєдіяльності в суспільстві.

Ключові слова: підліток, особистість, виховання, педагогічна думка.

В статье показаны основные подходы к личности подростка во взглядах отечественных педагогов первой трети ХХ в. П. Блонского, Г. Ващенко, А. Залкинда, П. Каптерева, Я. Чепиги и других. Проанализированы взгляды ученых-педологов на центральные проблемы, связанные со становлением личности подростка. Определена роль учителя в процессе подготовки учащихся к дальнейшей жизнедеятельности в обществе.

Ключевые слова: подросток, личность, воспитание, педагогическая мысль.

The basic approaches to personality of adolescent in domestic pedagogical scientists at the 1st third of the 20th century (P. Blonsky, Y. Chepiga, G. Vashenko, P. Kapterev, A. Zalkind and others) are presented in this article. The views of scientists-teachers on the central problems associated with a teenager personality becoming are analyzed. The role of teachers in preparing students for future life in society.

Key words: adolescent, personality, upbringing, pedagogical thought.

Сучасний гуманістичний підхід до освіти, пріоритет людських цінностей, вільний розвиток особистості диктують уважне, відповідальне ставлення педагогів до кожного учня, повагу й визнання його індивідуального внутрішнього світу, що передбачає всебічне і глибоке вивчення кожної дитини. Науковий інтерес до вивчення вітчизняними педагогами проблематики дитинства в першій третині ХХ століття зумовлений підвищеною увагою до дітей у сучасному українському

суспільстві. Переоцінка минулого досвіду в розв'язанні питань юнацтва попередніх десятиріч дозволить суспільству вибудувати ефективну соціальну політику захисту дитинства.

Публікації сучасних авторів присвячені питанням розвитку педагогічної науки у визначений період і в цьому аспекті аналізу внеску її видатних представників у вирішення проблеми вивчення особистості учня (Н. Белкіна, О. Барило, Л. Березівська, С. Головка, І. Зайченко, Т. Кравцова, Н. Побірченко, О. Сухомлинська та інші). Аналіз першоджерел та праць істориків педагогіки свідчить, що проблеми вивчення особистості підлітка у першій третині ХХ ст. досліджували видатні вітчизняні вчені П. Блонський, С. Шацький, Г. Ващенко, В. Зеньковський, Л. Виготський та інші.

Мета статті полягає в аналізі поглядів вітчизняних педагогів першої третини ХХ століття на особистість підлітка.

Наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. був накопичений досить багатий фактичний матеріал про розвиток підлітка, що дозволив сформулювати низку принципово важливих висновків: про своєрідність психофізіологічної організації дитини, про якісні, а не тільки кількісні відмінності підлітка від дорослого; про стрибкоподібний характер розвитку.

У «Дидактичних нарисах» П. Каптерев писав про особливий підхід до навчання дітей підліткового віку. Він звернув увагу на особливу роль учителя в цьому процесі, прихильність учителя до учнів, його готовність спілкуватися з учнями саме цього віку. Щодо підлітків педагог указував на різницю в розвитку дівчат та хлопців, юнацьку бадьорість, свіжість думки, критичність поглядів, незрілість, ідеалістичність. Завданням педагога, на думку П. Каптерева, в цей період стає розвиток та підтримка розумової самодіяльності підлітка [10]. Учені-практики, які друкували свої спостереження, відзначали, що «Юнацький вік – це зоря пробудження самосвідомості й осмислення навколишньої дійсності [5].

Більшість публікацій у період української національної революції були присвячені актуальним проблемам розбудови національної системи народної освіти. Редакційні колеги ставили перед собою широкі завдання розгляду проблем середньої школи. Один із відомих учених М. Демков указував на те, що з 15 до 22 років починається період досягнення значного розвитку духовних сил. Завданням учителя є навчити учнів використовувати свої власні сили, критично ставитися до предмета [6].

Прагнення забезпечити найкращі умови для дитячого розвитку поставили педагогіку в 20-х рр. у найбільш сприятливі умови. У той же час на початку 20-х років мало місце значне зростання кількості безпритульних дітей, криза сім'ї, розруха й голод. Це примушує владні структури, представників педагогічної думки, Наркомос УРСР, громадськість спрямувати свою увагу в галузі освіти та виховання на

охорону дитинства та його організацію, поліпшення життя дитини та її довкілля. Наркомос УРСР від 2.07.1920 р. прийняв «Декларацію про соціальне виховання дітей», де зазначалося, що уряд буде піклуватися про школу, але вона має вважатися частиною більш складної та багатогранної мережі заходів, спрямованих на охоплення вихованням і освітою дитинства.

Радянське виховання, як відомо, було спрямоване на те, щоб кожна дитина була активною, свідомою, всебічно розвиненою особистістю й індивідуальністю. Поняття «особистість» пов'язувалося з марксистсько-ленінським ученням про роль особистості в суспільному житті, де основною суспільною домінантою був колектив, за обов'язкової наявності якого могла розвинути особистість. Особливості підлітків, характерні вияви їх активності оголошувалися шкідливими, небажаними, підлягали коригуванню.

Педологічні ідеї, що ґрунтувалися на гуманістичних принципах, у 20-ті роки стають провідними. На думку педологів, не дитина мусить пристосовуватися до системи виховання, а програми й методики навчання до дитини, де її індивідуальність, особливо характер і поведінка, визначають вибір засобів впливу. Головне завдання школи – навчити дитину самостійно мислити, створити середовище для задоволення її допитливості, реалізації творчої самостійності.

Серед представників педологічної думки України слід відзначити Якова Чепігу. Він доводить у своїх працях необхідність побудови освіти та виховання на глибокому вивченні природи індивідуальних, спадкових та вікових психофізіологічних особливостей дитини. Учений спирався на біологічні концепції, враховуючи, що дитина в своєму психофізичному розвитку повторює всі етапи культурно-історичного розвитку тільки в скороченому вигляді. Як писав Я.Чепіга, дитина «складається в дорослу людину на ґрунті своєї фізіологічної єдності з народом» [11, с. 17] в конкретному соціальному середовищі.

Інший педолог П. Блонський вважав, що людське життя складається із трьох етапів – дитинства, розмноження, вгасання. До цього ж дитинство є епоха прогресуючого росту, що передує епосі розмноження. Дитинство він розділив на 3 періоди, а критерієм розподілу віку на періоди була зміна зубів. До особливостей навчання у старших класах він відносив: домінування мислення над пам'яттю, багатство словникового запасу, виокремлення головної думки, володіння основними вміннями самостійної розумової праці, цікавість до роздумів на суспільно-політичні теми [2]. П. Блонський критикував теорії, які орієнтуються на пасивність вихованця, і негативно ставився до теорій, що виводили всі вікові особливості зі специфіки полового дозрівання підлітків. Разом з тим П. Блонський вважав за необхідне враховувати особливості підліткового віку, пов'язані зі статевим розвитком. Учений наголошував, що паралельно з фізичним

відбувається інтелектуальне й суспільне дозрівання підлітків. Цей вік він називав віком «політичної діяльності» [1].

Г. Ващенко, спираючись на засади християнської моралі та ідеї національного виховання, говорячи про підлітка, вказував на ідеї і положення про самоцінність і моральні позиції особистості. У працях педагога особливе значення для виховання підлітка вказувалося на шанобливе ставлення до сім'ї, батьків, дітей, а формування статево-рольової поведінки (дівчинки чи хлопчика) здійснювалося з огляду на майбутні ролі матері чи батька, господині чи господаря [3]. У цьому віці, на думку вченого, учням треба частіше читати доповіді на філософські теми, організувати дискусії, ознайомлюватися з новими течіями в галузі природознавства.

О. Залужний, як представник соціогенетичного напрямку педології, виходив на особистість підлітка через колектив, він вважав, що педагогічна практика не знає дитину окремо, а тільки в колективі. Хороша дитина для педагога – це хороша в цьому дитячому колективі, порівняно з іншими дітьми такими самими. Говорячи про підлітковий вік, він звертав увагу на агресивну поведінку, на значення соціального статусу для підлітка. Педагог був переконаний, що в підлітків зникають захисно-негативістський, агресивний типи соціальної поведінки, що превалювали на попередніх вікових стадіях, а «коефіцієнт соціальності» помітно зростає [8, с. 20].

І. Соколянський відомий як дослідник навчання сліпоглухонімих дітей. Досліджуючи підлітків, він звертав увагу саме на якість адаптації, навчання підлітків з вадами розвитку.

Перехідний вік досліджувався А. Залкіндом як на педагогічному, так і на психопатологічному матеріалі. Перше, на що звернув увагу педагог, – це найбагатші педагогічні можливості віку, що виступають на тлі суперечливих, складних змін особистості підлітка. На його думку, західна і вітчизняна література акцентували всю увагу на «трагічних», «патологічних», недоступних педагогові елементах його поведінки. У статті «Педологія перехідного віку», досліджуючи особливості перехідного віку (від 10 до 18 років), А. Залкінд поділив його на три етапи, які якісно відрізняються один від одного. Він зазначив, що в підлітковому віці зароджуються елементи дорослої людини, початки професійного оформлення; спостерігається надмірна емоційність, неухважність, ускладнюється концентрація, зосередженість, різко загострюється відчуття власного «я». Для вчителя, на думку А. Залкінда, важливо на цій стадії торкнутися особистісного комплексу підлітка, надати багато вражень: самолюбство, змагання, відчуття героїзму, романтичну уяву та ін. Науковець зазначав, що учня цієї стадії можна зацікавити навчальним матеріалом, який ще не закінчено (ескізи, контури, проекти), а також чимось мало для нього знайомим та завданнями, що потребує значної волі,

---

енергійних зусиль. Мислення в підлітків уже самостійне, систематизоване, підлягає вольовому контролю. Серед інтересів виявляється цікавість до середовища, дослідницька ініціатива. Як наголошував науковець, вихователям важливо зрозуміти, на якій стадії перебуває учень, і залежно від цього будувати методику педагогічної роботи. Він наголошував, що саме в підлітковому віці постає проблема лідерства в дитячому колективі [7].

Значну увагу проблемі особистості приділяв видатний мислитель й релігійно-громадський діяч В. Зеньковський. Особистість педагог розглядає як здійснення закладеного в людину образу Божого. Значну увагу В. Зеньковський приділяв підлітковому періоду та юності, виявляв глибоке розуміння проблем цього віку, драматизму боротьби між світлом і пітьмою в людській душі, й глибоку віру в перемогу добра в людині [9].

Великий вплив на педагогічну думку мали лекції Л. С. Виготського «Педологія підлітка», що виходили окремими випусками в 1929–1931 р., у яких було здійснено докладний огляд радянської й закордонної літератури про перехідний вік, подано аналіз фізіології й психології статевого дозрівання, типових вікових конфліктів, еволюції інтересів, мислення, вищих психічних функцій, уяви й творчості, динаміки й структури особистості підлітка. За висловом Л. Виготського, «у структурі особистості підлітка немає нічого стійкого, остаточного, нерухомого» [4, с. 5–242].

Таким чином, педагоги зазначеної доби переконані, що людина не народжується особистістю, а стає нею. Підлітковий вік – це період суперечливих, складних змін в особистості юнака. Активно проявляються критичність та свіжість думки, ідеалістичність, осмислена діяльність, початки професійного формування. Відбувається формування статево-рольової поведінки, відповідальності. Підлітки вже більш соціальні, ніж учні попередніх стадій розвитку, тому однією зі центральних проблем, пов'язаних із становленням особистості підлітка, є особлива роль учителя в процесі підготовки учнів до подальшої життєдіяльності в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блонский П. П. Избранные педагогические произведения / П. П. Блонский. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. – 695 с.
2. Блонский П. П. Основы педагогики / П. П. Блонский. – М. : Работник просвещения, 1925. – 209 с.
3. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 208 с.
4. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6-ти т. / Выготский Л. С. ; [под ред. Д. Б. Эльконина.] – М. : Педагогика. – 1984. – Т. 4. Детская психология . – 1984. – 432 с.
5. Грибовский В. О желательной постановке преподавания законоведения в средней общеобразовательной школе /

- В. Грибовский // Русская школа. – 1902. – № 1. – С. 164–189.
6. Демков М. И. Курс педагогики для учительских институтов, высших женских курсов и педагогических классов женских гимназий / М. И. Демков. – изд. 5-е. – М., 1918. – Часть II. – 366 с.
  7. Залкинд А. Б. Педология переходного возраста. Основные особенности переходного возраста / А. Б. Залкинд // Педология. – 1930. – № 1. – С. 3–25.
  8. Залужный А. Законы обучения / А. Залужный // Радянська освіта. – 1926. – № 5. – С. 20.
  9. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. Зеньковский. – Клин, 2002. – 272 с.
  10. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки. Теория образования / П. Ф. Каптерев. – 2-е изд. – Пг., 1915. – 434 с.
  11. Чепіга Я. Народній учитель і національне питання / Я. Чепіга // Світло. – 1912. – № 1. – С. 15–25.